

S - k r i s e n

från folkhemsbygge till civilsamhällets sönderfall

CARIN STENSTRÖM

Tidigare chefredaktör Världen idag
Idag fristående opinionsjournalist

I en konferenslokal i LO-borgens källare finns en väggmålning av **Olle Hjortzberg** från Arbetarrörelsens glansdagar, föreställande en kämpande arbetarklass. I förgrunden står en ung manlig arbetare med sin likaledes unga hustru som uttalat är maka, mor, livskamrat och husmor. Det är kvinnouppgifter som också skildras i förre LO-ombudsmannen **Olle Sahlströms** böcker - inte minst i novellen "Gullänget och dom andra" (1).

Sahlström skildrar där ett blomstrande småskaligt arbetarsamhälle, som bärs upp dels av bygdens nära anknytning till **Evangeliska Fosterlandsstiftelsen**, dels av de hemarbetande kvinnorna. Det var kvinnorna som var grunden och navet i den då framväxande föreningsrörelsen, som - kanske lika mycket som politiska beslut - skulle komma att omforma och förändra det svenska samhället och den svenska arbetarklassens villkor.

Dessa kvinnor, som så ofta avfärdas som de som kokade kaffe på mötena, bar i själva verket upp hela verksamheten. Det var tack vare dem som barn- och ungdomsverksamhet växte fram, som kultur- och studieverksamhet kunde organiseras och politisk verksamhet etableras. Samhället var en levande, tät gemenskap och det var kvinnorna som - utan att någon tänkte på det - såg till att den fungerade.

Allt detta skulle komma att sopas undan i en samverkan mellan Partiet med ett allt större p och de stora kapitalägarna. Småskalighetens tid var ute, den dominerande fabriken, för Gullängets del **Hägglöfs mekaniska verkstäder**, skulle säljas och försvinna upp i en eller flera anonyma koncerner. Det var illa nog. Men det var med kvinnornas intåg på arbetsmarknaden eller - uttryckt på annat

sätt - med kvinnornas uttåg ur den civila sfären, som sönderfallet snabbt blev verklighet. Föreningslivet förföll och upphörde, arbetarkommunen kunde inte fortleva, den mänskliga nära gemenskapen som präglats av omsorg, trivsel och värme ersattes av stress, avstånd och ensamhet.

Idag har denna utveckling gått så långt, att vi knappast längre kan föreställa oss ett fungerande civilsamhälle. När man idag talar om civilsamhället är det som en förvriden och politiskt hårt kontrollerad vision, något som låter bra i en valrörelse men som är till intet förpliktigande. Den enskilde medborgaren eller arbetaren om man så vill - vi är ju numera alla lönearbetare - är utlämnad till storföretag, politiska församlingar och myndigheter utan möjlighet till insyn, inflytande och möjlighet att hävda sin rätt.

När civilsamhället blomstrade

Men det fanns en tid när socialdemokraterna insåg civilsamhällets värde och resurser. Att stärka civilsamhället var i själva verket en viktig del av arbetarrörelsens inriktning och mål. Parallellt med den politiska inriktning och kampen på arbetsplatser och arbetsmarknad skapades en verksamhet för civilsamhällets många olika behov och uppgifter. Det var Kooperationer av olika slag, det var studie- och kulturverksamhet, det var satsning på folkhögskolor, det var barn- och ungdomsverksamhet. Till detta kom så småningom en affärsverksamhet bestående av tidningar, förlag, reklambolag och mycket annat. Också detta måste räknas till den civila sfären.

I arbetarrörelsens barndom var staten

en motståndare, en överhet som skulle bekämpas. Staten och kapitalet var de faktorer, som hållit och höll arbetarklassen under kontroll och i fattigdom. Staten var kyrkan, rättsväsendet, försvaret och kungamakten som tillsammans höll medborgarna under uppsikt. Ett sätt att freda sig, att resa motstånd var att skapa ett eget civilsamhälle, där samverkan, solidaritet och gemenskap skulle utgöra skyddsmurarna.

Några kilometer från mitt hem på Vikbolandet låg under större delen av 1900-talet ett kvarnsamhälle byggt av industri- och finansmannen **Pehr Schwarz**. De rödmålade arbetarvillorna innehållande lägenheter på ett rum och kök finns alltjämt kvar. Djurön var ett starkt lokalsamhälle med stridbar fackförening och egen arbetarkommun fram till 1971. Ett år - 1963 - hade man kommit på tredje plats i partiets aktivitetstävling, men endast åtta år senare tvingades man lägga ner verksamheten. Här fanns nykterhetsloge och hornmusikkår, idrottsförening, organiserade inköpsresor, marketenteri, gemensamma fester och aktiviteter. Därtill, inte oviktigt, en yrkes stolthet och uppslutning kring företaget, trots att man samtidigt befann sig i hård kamp mot arbetsgivaren. Idag är allt detta borta utom de numera mer eller mindre lyxrenoverade villorna, där människor lever i en, jämfört med tidigare, fattig social miljö.

Det folkhem som började byggas från 20-talet och framåt var ett civilsamhälle grundat på gemenskap, eget ansvar, på hushållning, sparande och ekonomiskt oberoende. Det var ett samhälle där kvinnors roll var betydelsefull. Det var, som Olle Sahlström konstaterade, kvinnorna som bar upp hem, gemenskap och till stor del också arbetarrörelsen.

När arbetarrörelsens politiska del tog över

Långt in i efterkrigstiden tycktes detta på gemenskap byggda civilsamhälle, som utgjorde basen i den så kallade Rörelsen, vara intakt. Det vittförgrenade föreningsnätet fanns kvar, de gemensamma företagen levde vidare, om än med växande problem, SSU samlade arbetarrörelsen i politisk skolning. Unga Örnar tog hand om den sociala fostran, Kvinnoförbundet var fortfarande en förening där helt vanliga kvinnor kunde samlas och umgås och ABF hade fortsatt livlig verksamhet. Kort sagt: det fanns ett organiserat civilsamhälle, visserligen med tydliga politiska förtecken och en koppling till den politiska makten men samtidigt fristående från makten.

Men Rörelsens civila del befann sig i snabb urholkning. Den kunde inte överleva storskalighet, kommunsammanslagningar, koncernbildningar – och kvinnornas snabba uttåg ur den civila sfären och intåg på arbetsmarknaden. Och, bör man tillägga, de alltmer långtgående politiska ambitionerna att kontrollera och detaljstyra medborgarnas liv och tillvaro. Till vissa delar var utvecklingen oundviklig, men till andra var den självförvållad. Staten och kapitalet agerade, nu som tidigare, i symbios - skillnaden nu var att staten kontrollerades av arbetarrörelsens politiska gren. Och här hade man upptäckt vilka möjligheter den starka, allkontrollerande staten erbjöd.

Folkhemsbygge och omvandling av människornas vardag

Socialdemokraternas politiska ambitioner var under partiets första maktdecennier, trots den storstilade eller – beroende på hur man upplevde det - hotfulla retoriken, praktiskt inriktad på allmänna reformer, som skulle förbättra människors vardag. Det handlade om bättre bostäder, om allmän sjukvård, skola och barnbidrag, allmän folkpension, reformer av arbetslivet. En omfördelning av resurser var vägen som användes att åstadkomma detta.

I början av 50-talet hade man kommit ganska långt i detta folkhemsbygge. Levnadsstandarden hade höjts rejält, även om den med dagens mått var blygsam. Men sammantaget kan man nog våga påståendet att samhället, generellt sett, aldrig varit mer välmående. Det fanns

arbete åt alla, fattigdomen var avskaffad, den sociala tryggheten fungerade, både den civila och den politiska, fenomen som långtidsarbetslöshet, utslagning, drogmissbruk, ungdomsproblem, existerade knappast. Det fanns också, inte minst viktigt, en framtidstro och ett förtroende för de politiska företrädarna.

Men också hårdare tyglar

Man ska dock ha klart för sig att den tidens samhälle på ett sätt var mer brutalt än dagens. Medborgarna hölls, trots den stora civila sektorn, på många sätt i hårdare tyglar av den offentliga makten. Psykiskt sjuka tvångsvårdades, alkoholister övervakades av särskilda nämnder och kunde tvångsinskrivas på så kallade , ordningspolisen ingrep också mot mindre förseelser, föräldrar kunde kallas till sociala myndigheter om deras barn hittat på något oskyldigt bus.

Också Rörelsen hade en utvecklad kontroll över sina medlemmar. Man tvingade in alla anställda i facket och väl där blev man också tvångsansluten till det socialdemokratiska partiet. Man hade ett välutvecklat system för att "övertala" de egna att prenumerera på arbetarrörelsens tidningar och anlita Rörelsens olika tjänster. I efterhand vet vi också att socialdemokraterna tidigt inledde en omfattande kartläggning och åsiktregistrering av sina medlemmar, långt utöver vad kampen mot politisk extremism till höger och vänster motiverade.

Det fanns alltså ett övervakningssystem av medborgarna, som dock fortfarande i stor utsträckning själva hanterade sina liv.

Fungerande maktbalans

Men det fanns också en fungerande maktbalans i samhället, där olika maktsfärer utgjorde motvikter till varandra. Den politiska makten balanserades av ett självständigt rättsväsende, av självständiga universitet, av fristående myndigheter, av ett självständigt försvar, av en kyrka med tusentals små församlingar och av hela det välfungerande civila samhället. Inom den statliga sfären fanns så kallade ordinarie tjänster, det vill säga livstidstjänster, till exempel inom skolan. Det innebär att en ordinarie lärare kunde agera fritt och självständigt utan att riskera att bli avskedad - exempelvis på grund av bristande politisk korrekthet.

Idag är denna maktbalans i stort sett

utraderad. Staten kontrollerar allt. Försvaret är nedlagt, kyrkan är en spillra av sitt forna jag, domstolarna är politiserade liksom universitetet, det civila samhället är nedmonterat och den tidigare mycket inflytelserika fackföreningsrörelsen har berövats kraft och inflytande. Och i ett sista steg befinner sig nu Rörelsens politiska gren i ett öppet sönderfall. Vilket dock inte betyder så mycket för medborgarna, eftersom ambitioner och inriktning tagits över av den tidigare starkaste kritikern, det tidigare högerpartiet moderaterna, som nu inte bara som "det statsbärande partiet" tagit över rollen att kontrollera och styra medborgarna utan rentav ytterligare skruvat upp ambitionen för en sådan kontroll och ett sådant styrande.

Socialiseringen av människornas tillvaro

På 50-talet var maktbalansen ännu fungerande. Medborgarna vågade uttala en åsikt, vågade engagera sig såväl politiskt som i olika föreningar och intresseorganisationer. Detta var en medborgerlig rättighet, som ingen skulle vågat ifrågasätta. Femtio år senare präglas samhället av stor rädsla. Att tillhöra en förening kan vara farligt, att aktivt uttala en åsikt eller kämpa för en ståndpunkt kan vara riskabelt och påverka jobb, karriär och utkomst.

Men i början av 50-talet var grunden lagd för att ta ett starkare grepp över samhället och medborgarna. I den politiska retoriken, framlyft av motståndare som den mångårige folkpartiledaren **Bertil Ohlin** och den borgerliga pressen, handlade det om att stärka makten över näringslivet och produktionsresurserna. Förvisso fanns i viss mån sådana ambitioner men det nära samarbetet med samhällets stora kapitalägare, främst familjen **Wallenberg**, gjorde att detta främst blev en politisk kuliss, bakom vilken den stora och faktiska socialiseringen genomfördes. Den som gällde medborgarnas tillvaro och familjeliv och som steg för steg urholkade det civila samhället.

Kvinnornas "frigörelse" från hemarbete

Produktionshjulen snurrade allt fortare i efterkrigstidens uppbyggnadsskede. Industrin ropade efter folk, politikerna, med finansminister **Gunnar Sträng** i spetsen, förstod möjligheterna, som innebar ytterligare ökade intäkter till statskas-

san. Dittills hade inriktningen varit att förbättra arbetarfamiljernas villkor och underlätta för arbetarkvinnorna, som ofta tvingades till slitsamt dubbelarbete. Nu inleddes kampanjen att dessa kvinnor skulle "befrias", inte från förvärvsarbetet utan från hemarbetet.

Metoderna som användes var brutala. De hemarbetande kvinnor, som burit upp samhället och den socialdemokratiska rörelsen, kallades nu för dumma, efterblivna och inskränkta. "Lata hemmafruar" blev ett begrepp som användes flitigt.

Ledande socialdemokrater såg nu möjligheten att liera sig med en växande kraft i partiet, som man dittills hållit tillbaka, en familjefientlig feminism företrädd av ett antal överklasskvinnor och till stor del inspirerad av den dåvarande sovjetambassadören **Alexandra Kollontaj**, som efter den ryska revolutionen fick ett stort inflytande över den familjefientliga hållning som då etablerades i den nya kommuniststaten.

Sovjetkollektivismens uttalade familjefientlighet blev nu mallen för den socialdemokratiska familjepolitiken. Staten skulle ta över ansvaret för barnen.

En annan pådrivande faktor var, att de välutbildade familjerna med två höga löner nu var så många och satt på så inflytelserika poster, att de kunde driva fram en politik som utgick ifrån deras egna behov och i så stor utsträckning som möjligt gynnade dem. Den tidigare linjen om allmänna insatser lika för alla övergavs och en ny omfördelning av resurser inleddes, som innebar att de mest välbeställda också fick mest av samhällets resurser. Inom parantes kan sägas att detta höll på att orsaka en revolution i regeringskansliet, där flertalet ämbetsmän, upp till statssekreterarnivå, var opolitiska, huvudsakligen borgerliga men lojala mot sin socialdemokratiska arbetsgivare. Många av dem reagerade starkt på reformer som försämrade villkoren för deras egna fruar och familjer.

Familjen degraderad till "boendegemenskap"

Successivt togs nu steg efter steg mot ett samhälle, där familjen inte längre är en ekonomisk eller social enhet utan en mer eller mindre tillfällig boendegemenskap. Lagstiftningen ändrades, äktenskapsbegreppet ändrades, beskattningen ändrades, trygghetssystem ändrades. Till detta fogades ett bidrags- och subventioneringssystem som efter hand allt kraftigare gynnade höginkomsttagarna.

Slutsteget har nu inletts, men ännu

inte slutförts, nämligen att genom kvoteringar och direkta påbud, slå fast exakt hur familjerna ska använda de stora bidragen. Det är dock endast en tidsfråga innan vi nått dit. Nuvarande statsminister **Fredrik Reinfeldt**, som helt anslutit sig till den statliga styrningen av det civila samhället, har nyligen signalerat att ytterligare inskränkningar av medborgarnas handlingsfrihet är på väg.

Eftersom det handlar om stora pengar – som man får om man uppträder lydigt, alternativt förlorar om man går sin egen väg – har medborgarna fogligt rättat in sig i leden. Debatten har också helt tystnat, till stor del beroende på att media är en mycket god medhjälpare när det gäller att befästa och upprätthålla den politiskt korrekta uppfattningen, inte minst i frågor som dessa.

Försämrade villkor för icke yrkesverksamma kvinnor

Ett viktig led i denna utveckling har varit att försämrade villkoren för kvinnor, som inte under hela sitt yrkesverksamma liv befinner sig på heltid i förvärvslivet. Tidigare kunde de räkna med en någorlunda dräglig ålderdom, dels genom att det fanns änkepension samt att de övertog makens tjänstepension, dels genom att pensionsvillkoren var förmånliga för den som endast delvis arbetat heltid. Det är möjligt att dessa villkor var för generösa, men de har nu ersatts med ett system där många kvinnor, också de som arbetat heltid hela livet, kommer att få stora ekonomiska problem när de går i pension.

Som ensamstående kommer många att få under tiotusen i månaden före skatt, det vill säga obetydligt mer än om de inte jobbat alls. Dör maken faller hans pension helt bort. Det omvända förhållandet gäller självklart också, men eftersom vi utvecklat ett system där det framför allt är kvinnor som sköter den låglöneservice vi alla är beroende av är detta främst ett kvinnopro-

blem. Om detta är det dock i stort sett tyst. Låglönlade kvinnor med slitsamma jobb är en ointressant väljargrupp.

Cirkeln sluts för partiets stora sociala reformer

Som av en tillfällighet sammanfaller socialdemokraternas pågående sönderfall med att cirkeln slutits för partiets stora sociala reformer: insatserna för att arbetarfamiljerna och arbetarkvinnorna skulle få drägliga livsvillkor. Vi är tillbaka i ett samhälle, där dessa inte längre kan forma sina liv efter egen vilja och egna behov, utan där de måste jobba heltid, ofta i stressiga arbeten, och i slutändan ändå få en knaper och ekonomiskt pressad ålderdom.

Den borgerliga överklassen har däremot sett om sitt hus och gått kraftigt ekonomiskt stärkt ur de senaste femtio årens familjereformer. De högt utbildade kvinnorna, med fysiskt lätta jobb och flexibla arbetstider, kan utnyttja barnomsorg, skattelättnader, datoriseringens möjligheter och vid pensioneringen kvittera ut en ersättning, som gör det möjligt att fortsätta ett bekymmersfritt liv. Så var det i förra seklets början, så ser det ut också hundra år senare.

Den stora skillnaden är att det civila samhället inte längre existerar på ett sätt, som ger skäl för namnet. Medborgarnas liv och tillvaro är socialiserade. Därmed finns inte längre någon grund att bygga upp något som kommer ens i närheten av det civila, politiska och sociala samhälle som den samlade arbetarrörelsen skapade under 1900-talets första hälft.

Kanske kan utvecklingen sammanfattas så: Först ägnade man femtio år till att bygga folkhemmet, därefter femtio år till att rasera det. När arbetet var slutfört hade man också slagit bort grunden för partiet och den samlade arbetarrörelsen.

(1) Ingår i **Olle Sahlströms** bok "Den röde patriarken – en essä om arbetarrörelsens auktoritära tradition" (Atlas, 1998).

Sprid kunskapen
Gåvoprenumerera!
www.dsm.nu
Avgiften är 265:-. Bg 5296-8070 • Pg 18 02 40-4